

BEBESI György
egyetemi docens

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs

associate professor

University of Pécs Faculty of Humanities, Pécs, Hungary

email: bebesi.gyorgy@pte.hu

VITTE, A GAZDASÁGPOLITIKUS

WITTE, THE ECONOMIC POLITICIAN

ABSTRACT

The article presents the perception of Sergei Yulevich Witte, an outstanding Russian statesman at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, on the current state of the Russian economy and industry, and focuses on several important features from his practical economic performance that determined the economic policy of that period. Among these, it analyses the circumstances of the introduction of the gold ruble, the customs war with Germany, and the reforms that have been implemented in the area of alcohol distribution, and by presenting these, it seeks to highlight the prominent role of the politician in Russian history.

Kulcsszavak: Vitte, gazdaságpolitika, vámháború, aranyrubel, alkoholforgalmazás-reformja

Keynotes: Witte, economic policy, customs war, gold rubles, reform of the alcohol distribution

1. Bevezetés

Különböző történelmi korszakoknak megvannak a maguk méltatlanul elfejtett személyiségei, akik saját korukban döntő módon járultak hozzá az ország történetének alakulásához, alapvető változásokat hoztak egy ország életébe, gazdaságának, társadalmi viszonyainak alakulásába, jelentős tetteket hajtottak végre, vagy olyan reformokat hoztak, amelyek méltók a történetírás figyelmére, mégis, valahogy kikerültek az utókor emlékezetéből, vagy csak marginálisan maradtak ott fent. Ilyen politikus, közéleti férfiú a 19–20. század fordulójának Oroszországában a gazdag orosz nemesi és egyszerű holland bevándorló ősökkel rendelkező Szergej Juljevics Vitte, a zseniális pénzügyi és közlekedésügyi miniszter, a kiváló gazdasági szakember, a rubel aranyalpra helyezője, a transzszibériai vasút meg-

épitettője, az első orosz alkotmány kidolgozója, Oroszország első alkotmányos miniszterelnöke, az orosz-japán háborút lezáró porstmouthi béke megkötője, az orosz szélsőjobb kérlelhetetlen ellenfele.¹ Hogy a 2008-ban, az identitását kereső Orosz Föderációban, „*4. Oroszországban*” „*Oroszország neve*” címmel megtartott médiaeseményen,² ahol a lakosság szavazhatott arról, hogy kiket tart az orosz történelem legjelentősebb figuráinak, miért nem került be a 12 legismertebb közé, sőt az első 500-as listán is csak a „futottak közt” szerepelt, az az emlékezetpolitikának nagy kérdése, és külön tanulmányt érdemelne. Reformjai nélkül lehetetlen lett volna a 90-es évek modernizációja, egy vesztes háború utáni békét mentett meg a Birodalomnak, és ha elgondolásait konzekvensen végig viszik, és nem válik kegyvesztetté, talán a Cári Monarchia sorsa is másképp alakulhatott volna. Ennek a kiterjedt életművel rendelkező politikai meggyőződését tekintve talán leginkább reformkonzervatívnek nevezhető államférfi életének egy területét, Szávai Ferenc érdeklődésére való tekintettel gazdaságpolitikáját, illetve annak is inkább csak néhány szeletét villantjuk fel a rendelkezésünkre álló terjedelemben.

2. Vitte elméleti felfogása az orosz gazdaságról és iparról³

Vitte úgy gondolta, hogy egy ország gazdasági és azzal szorosan összefüggő politikai ereje alapvetően három tényezőn nyugszik: ezek a természeti kincsek, a szellemi és az anyagi tőke, valamint a munka. Oroszország természeti kincsei rendkívül gazdagok, de ennek kihasználtságát jelentős mértékben csökkenti, hogy az ország éghajlata meglehetősen szélsőséges. Kétségtelenül gyengén áll tőke dolgában, de úgy gondolta, hogy tartalékok rejlenek az emberi tényezőben, a fizikai munkában, hiszen az ország lakosságának a száma nagy, és „*az orosz ember tehetséges, józaneszű és istenfélő.*”⁴ Vitte úgy látta, hogy saját korában, amikor a közlekedés egyre fejlettebb, és a kiaknázott természeti kincseket egyre könnyebb elszállítani, és amikor a nemzetközi hitelélet kialakulása révén viszonylag könnyen lehet tőkéhez jutni, különleges szerepe jut az ország gazdaságfejlesztésében a munkának. Ugyanakkor mivel az ország gyengén állt tőkével még a 19. század második felében is, a tőke növelésére is nagy figyelmet kellett fordítani. Vitte ezért fontosnak tartotta Oroszország nemzetközi hitelképességének biztosítását, és büszkén írta, hogy pénzügyminisztersége alatt nagyon sokat tett a Birodalom nemzetközi pénzügyi pozícióinak a megszilárdítása érdekében, ám a szüntelen háborúskodások következtében ezt nem sikerült fenntartani. Azon időszak alatt, míg ő irányította a kormányzatban a pénzügyeket, az államadósságot 1900 millió rubelre növelte, ezek a fejlesztések a gazdaságba áramoltak, ám ennél is sokkal többet fordított vasútépítésre, ami a gazdaság közlekedési feltételeinek megteremtését szolgálta, az Állami Bank kamatmentes hiteleinek a visszafizetésére, valamint az aranyvaluta megszilárdítására.⁵ Nagyon fontosnak tartotta, hogy a felvett hiteleket az ország csakis és kizárólag termelési célokra használta fel, gyakorlatilag tőkét csinált belőle. Megjegyzi ezzel kapcsolatban, hogy erős ellenszélben kellett a munkáját végeznie, mert

az országban nagyon sokáig erőteljes tartózkodás volt a külföldi tőkével szemben, folyamatosan vitatták annak hasznosságát, a korabeli sajtó Oroszországban is a külföldi tőke uralmáról írt.⁶ Vitte felismerte, hogy a „munka termelékenységét”, más szóval a gazdaság fejlesztését az utak hiánya akadályozza, ezért is tett meg mindent, hogy az ország felzárkózzon a fejlettebb közlekedéssel rendelkező államok sorába, ezt tanúsítják a vasútépítés és flottafejlesztés érdekében tett erőfeszítései. Mind a tőke, mind a közlekedés, mind a munka az országban az ipar kiépítését és fejlesztését szolgálta, amiben Oroszország szintén elmaradott volt, és már III. Sándor felismerte, hogy „*modern állam nem lehet meg hatalmas, fejlett nemzeti ipar nélkül.*”⁷ Vittehez még pénzügyminisztersége idején az ipari és kereskedelmi tárca is hozzátartozott, és büszkén emlékezett meg arról, hogy irányítása alatt az orosz ipar volumene megháromszorozódott. A kibontakozó még zsenge ipart védővámokkal óvta, mint azt a Németországgal folytatott vámháborús részről részletesen is látni fogjuk, és a vasút és az ipar fejlesztésével 4–5 millió embernek adott munkát, akiknek ezután nem a földből kellett megélniük, ez családtagjaikkal együtt 20–25 millió embert jelentett. Természetesen ezzel az ország földalapja is 20–25 millió gyeszjatyinával⁸ megnőtt (a városokba költöző családok földjei). Ahhoz azonban, hogy az iparban foglalkoztatott és a falun maradó emberek is eredményesen, termelékenyen dolgozzanak, helyzetbe kellett volna hozni őket, és olyan adó és pénzügyi feltételeket kellett volna biztosítani, amely ösztönzőleg hat rájuk. Vitte maga is elismerte, hogy ezen a téren kudarcot vallott, de ezt politikai ellenfeleinek, elsősorban Plevének tudta be. Nézzünk meg részletesebben néhány ügyet, amelyek az ő kormányzati szerepvállalásának idején sikeresen mentek végbe.

3. Vitte, a pénzügyi politika és az aranyrubel

Vitte 1891-ben, egy nagyon rossz termésű évben, nehéz gazdasági helyzetben vette át a pénzügyminiszteri tárcát, az országban ismét felütötte fejét az éhezés.⁹ Még jóformán ideje sem volt az ügyek teljes körű átvételére, amikor az illetékes főosztály vezetője azzal szembesítette, hogy az állami alkalmazottak bérének kifizetésére nincs megfelelő fedezet, pedig az 10 nap múlva esedékes lenne. A bátorságáról és merész húzásairól hamarosan közismertté váló Vitte újdonsült pénzügyminiszterként szokatlan lépésre szánta el magát, és mintegy 20 millió rubel értékben állami hitellellet bocsájtott ki, azaz fedezetlen papírpénzt hozott forgalomba, amely mögött sem ezüst, sem aranytartalék nem állt.

A kor közgazdasági gondolkodása akkoriban csak a nemesfémekkel fedezett államháztartás fogalmát ismerte, voltak monometális és bimetalis rendszerek, azaz egy nemesfémekkel, arannyal vagy ezüsttel, vagy a két nemesfémekkel együttesen garantált pénzügyi szisztémák.¹⁰ Vitte lépése ezért komoly megütközést keltett mind az udvarban, mind pénzügyi-körökben, ugyanakkor a frissen kinevezett fiatal politikus nem szerette volna, ha minisztersége úgy kezdődik, hogy mindjárt első lépésként nem tudja az állami fizetéseket kiutalni. Többet személyesen is fel-

keresték a kor meghatározó pénzügyi szakemberei közül, például Bunge korábbi pénzügyminiszter, a Miniszteri Bizottság volt elnöke, aki felhívta Vitte figyelmét, hogy rendkívül veszélyes útra lépett, amelynek végeredménye a pénzügyi rendszer összeomlása lehet. A pénzügyminiszter megnyugtatta Bungét, hogy ezzel a veszéllyel maga is tisztában van, és csak kényszerhelyzetben, szoros kivételként nyúlt hozzá, és a későbbiek során nem kívánja alkalmazni.¹¹

Később minisztersége során vitte komoly erőfeszítéseket tett, hogy az ország fizetőeszközét megszilárdítsa, és stabil hátteret biztosítson neki. Erre akkor nyílt lehetősége, amikor a franciákhoz történő politikai közeledés jelentős összegű francia hitelhez juttatta a birodalmat, és ezzel stabilizálta pénzügyi rendszerét. 1894-ben sikerült, szinte természetzerűleg jelentős belső ellenállás közepette bevezetnie a tiszta aranyfedezettel rendelkező rubelt, reformja kifejezetten sikeresnek bizonyult. A kor pénzpiacain egy aranydollárért két aranyrubelt adtak, ami nagyon erős árfolyamot biztosított az új pénz számára. Vitte emlékirataiban büszkén jegyezte meg, hogy az új, értékálló, stabil fizetőeszköz bevezetését úgy sikerült elérnie, „*hogy lakosság egyszerű osztályai részéről nem esett semmiféle ellenvetés vagy panasz*”.¹²

Vitte pénzügyminiszteri tevékenysége összességében sikeresnek volt mondható. Megszilárdította a költségvetés helyzetét, irányítása alatt a bevételek mindig felülmúlták a kiadásokat. Sőt sikerült biztosítani, hogy az államkincstár mindig tartalékoljon valamennyi pénzt, amelyek összege a 90-es évek közepén már elérte a néhány százmilliót. A kincstári tartalék biztosítását a korabeli sajtó és a zemsztvo-liberálisok élesen bírálták, szükségtelennek tartották a felhalmozást, és a tartalékok termelési célú bevonását követelték, Vitte azonban mindvégig következetes maradt az általa képviselt gazdaságfilozófiához. Kritikusai nem vették figyelembe, hogy Oroszországot jelentős összegű külföldi, elsősorban francia kölcsön terhelte, s Vitte úgy fogalmazott, „*S ha már ilyen nagyok a külföldi adósságaink, feltétlenül rendelkezniünk kell olyan tartalékkal, amely kedvezőtlen körülmények között megálíthatja a külföldön és Oroszországban őrzött értékpapírok pánikszerű hullámzását, illetve értékük zuhanását*”.¹³ A készpénztartalékra azért is szükség volt, mert ahogy Vitte nagyon őszintén leírta, hazája még mindig a legalacsonyabb mezőgazdasági kultúrával rendelkezik, így feltétlenül tartalékolni kell egy-egy rosszabb termésű évre. A 90-es évek végére az is jelentősebb költségvetési tartalék felhalmozás irányába hatott, hogy a hatalom belső köreibe került új vezetés, Kuropatkin hadügyminiszter, Bezobrazov és a többiek – olyan külpolitikai irányba vitték az országot, amelynek Vitte meglátása szerint előbb-utóbb egy véres drámába kellett torkolnia,¹⁴ és persze háborús helyzet esetén azonnal mindenki többletforrást követel, ahogy ez a flottafejlesztés ügyében konkrétan meg is történt. Vitte igyekezett csökkenteni az orosz államadósságot, és ehhez a mai gyakorlatban is jól ismert módszert alkalmazott: a korábban magas kamatlábakra felvett kölcsönöket a 90-es évek közepének jobb gazdasági periódusában az aranyrubelre történő átállás után alacsonyabb kamatúra konvertálta. Ugyanakkor nem garaszkodott a beruházási forrásokkal, ha egy stratégiai cél megvalósítása érdekében azt szükségesnek látta: ilyen volt a vas-

útépítés programja, amely azon kívül, hogy III. Sándor cár végakarata volt, óriási mértékben lendítette föl a gazdaságot, amint arra azok is rájöttek, akik a nagy vasútvonalak megépítését ellenezték.¹⁵ Vitte azért is léphetett meg szokatlan, bátor lépéseket, mert pénzügypolitikáját mind III. Sándor, mind pedig II. Miklós határozottan támogatta. A pénzügy volt az egyetlen terület, ahol még Miklóssal sem volt soha konfliktusa, sőt egy ízben a cár azzal utasította vissza Vitte lemondását, hogy pénzügyminiszterként maradéktalanul elégedett a tevékenységével.

A tágabban értelmezett gazdaságpolitikában Vitte már nem élvezett ennyire egyértelmű támogatást, de döntéseit az uralkodó körök ezen a területen is többnyire támogatták. Vitte meggyőződése volt, hogy a külföldi tőkét be kell engedni az országba, mert az ipar gyors fejlődését ez segíti elő, és hozzájárul az ország modernizációjához, amit még II. Sándor kezdett el, emellett hozzájárul az Európához történő felzárkózáshoz is. Általában olyan módon vonták be a külföldi befektetőket, hogy részvénytársaságokat hoztak létre az ország természeti kincseinek kiaknázására. Vitte ellenlábasai az orosz nagyipar képviselői voltak, akik természetesen konkurenciát láttak a beáramló külföldi tőkében, illetve azok a tönkrement nemesek, akik maradék vagyonukat a kereskedelembe, iparba mentették át, s ezeken a területeken szerettek volna monopolhelyzetbe jutni. Az udvar több esetben a hazai tőkét támogatta, például egy koncesszió kiutalásakor, a hazai tőkészek csak akkor fogadták szívesen a külföldieket, ha vállalkozásaikhoz közös társaságban sikerült partnerként megnyerni őket, és a szükséges tőkét elsősorban a külföldiek hozták. Amiben furcsa Vitte álláspontja, az a gyárfelügyelőségek kérdése, amelyeket még Bunge pénzügyminiszter hozott létre, és amelyek működését egyébként ő is támogatta. Felsőbb körökben úgy tekintettek erre az intézményre, mint amely a munkások érdekeit képviseli, a munkások pedig a tőkészek elnyomó-kizsákmányoló rendszere részének látták őket, Vitte pedig úgy vélte, hogy ez egy pártatlan intézmény, de nyilvánvalóan nemeseknek, gyártulajdonosoknak nagyobb az érdekérvényesítő képessége, mint a munkásoknak. A korszak más forrásaiból egyértelműen tudjuk, hogy a gyárfelügyelőségek egyértelműen a tőkészek eszközei voltak, és nagyon messze álltak a pártatlanságtól.¹⁶ Mindenesetre, amikor Vitte 1903 őszén lemondani kényszerült, nyugodt lelkiismerettel írhatta le, hogy utódjának Pleszkének, az Állami Bank igazgatójának 380 millió rubeles többlettel adta át a kincstárat.

4. Vitte vámháborúja Németországgal

Vitte gazdasági tevékenységének jelentős része pénzügyminisztersége alatt zajlott, de személye később is meghatározó maradt az orosz gazdasági helyzetének alakulásában. Nevét az európai diplomácia a német-orosz vámháború idején ismerte meg, ahol korábban ismeretlen eltökéltséggel védte és vitte keresztül a Német Császársággal szemben az orosz gazdasági érdekeket.¹⁷ A probléma gyökere abban ragadható meg, hogy a 70-es évek végéig a német ipar termékei vámmentesen kerülhettek be Oroszországba, II. Sándor azonban élete utolsó éveiben,

majd III. Sándor uralkodása kezdetén kísérletet tett valamiféle védővámrendszer bevezetésére, amelynek filozófiája éppen egy német közgazdásznak, Friedrich Listnek az elgondolásain alapult. Az Orosz Birodalom a Császárságból származó ipari termékekre, elsősorban vas és öntöttvas-árakra vetett ki védővámot a kibontakozó orosz ipar védelme érdekében, de Bismarcktól hamarosan figyelmeztetés érkezett Girsz külügyminiszteren keresztül, hogy amennyiben ezeket nem vonják vissza, úgy a német fél behozatali vámot vet ki az orosz agrártermékekre és nyersanyagokra.¹⁸

A problémát bonyolította, hogy a két államnak nem volt egymással kereskedelmi szerződése, amelyre hivatkozni lehetett volna, ugyanis a két uralkodócsalád közeli rokoni kapcsolatai miatt ezt sokáig senki nem tartotta szükségesnek. Az egységes Német Császárság létrejöttével megjelentek az agrártermékekre kivetett német védővámok, amelyekre válaszul az oroszok a Németország számára fontos iparcikkre szabtak ki behozatali vámot, s ettől fogva inkább a francia iparcikkek behozatalát létesítették előnyben. A németek lényegében kétféle vámtarifát alkalmaztak: egy minimálisat, amelyet azok az országok élvezhettek, amelyek kereskedelmi szerződést kötöttek Németországgal, és egy maximálisat, amelyet azoknak az államoknak kellett fizetniük, amelyekkel nem volt kontraktusos megállapodásuk, Oroszország a korábbi helyzet miatt ez utóbbi kategóriába tartozott. További konfliktusforrás volt, hogy a német fél a maximális tarifa mértékét is bizonyos időszakonként felemelte.

A probléma 1891-ben éleződött ki, mivel az oroszok szerződés híján értelemszerűen a maximális védővám hatálya alá estek. Németország egy pud gabona behozatali vámját 15 kopejkában állapította meg minimális tételként szerződés esetén, és 30 kopejkát szabott ki az azzal nem rendelkező Oroszország vonatkozásban, látható, hogy egyik tarifa éppen duplája volt a másiknak. Mivel Németország nagyméretű felvevőpiac volt, az érdekelt államok hamarosan tárgyalásokat kezdtek a kereskedelmi szerződés megkötéséről, és a Császárság ügyes diplomáciával már a tárgyalások megkezdésének tényére megadta a kedvezőbb vámtételt, mondván, hogy a megállapodás már folyamatban van, így a 90-es évek elejére Oroszország gyakorlatilag egyedül fizette a maximális tarifát, miközben Vitte megjegyezte, hogy már a minimálisat is nagyon magasnak találták.

A tárgyalások a két állam között már Vitte elődje, Visnyegradszkij pénzügyminiszter alatt megkezdődtek, de nem vezettek eredményre, s eltérően a többi államtól, magának a tárgyalásoknak a ténye nem vezetett automatikus vámcsökkentéshez.¹⁹ Vitte felhatalmazást kért az uralkodótól új tárgyalási stratégia vezetésére, s miután megkapta, nem kis ellenállás közepette keresztülvitte azt az Államtanácsban is. Ennek lényege az volt, hogy az Oroszország által alkalmazott akkori vámtarifákat tekintették minimális mértékűnek, és bevezettek egy 10%-kal, illetve bizonyos termékek esetében még ennél is nagyobb mértékkel megnövelt tarifát elsősorban a feldolgozóipari termékekre. Azaz gyakorlatilag ugyanúgy jártak el, mint Németország, Vitte lényegében megkísérelte saját fegyverüket ellenük fordítani. Az újdonsült pénzügyminiszter lépése komoly riadalmat váltott ki az orosz diplomáciában, mind Girsz külügyminiszter, mind Suvalov berlini nagykövet aggodalmát fejezte

ki a lépéssel és annak várható német fogadtatásával kapcsolatban.²⁰ Nemcsak a diplomáták, az Államtanács is tartott a döntés következményeitől, mert azt olyan súlyúnak érezték, hogy nemcsak diplomáciai, hanem esetleg háborús bonyodalmakhoz is vezethet. A testület csak azután szavazta meg az ipari (kettős) vámtarifa bevezetését, amikor egyértelművé vált, hogy az uralkodó ebben a kérdésben teljeskörűen Vittét támogatja.

A német válasz nem is késett, de gazdasági jellegű maradt: válaszul az orosz kettős tarifarendszer bevezetésére a németek még jobban felemelték az orosz agrártermékekre kivetett maximális vámot, mire az oroszok újabb emeléssel reagáltak, majd a németek viszont, így kitört a vámháború. Vitte annyiban taktikázott jól, és ezt tárgyilagosan le is írta, hogy *„mint minden gazdaságilag elmaradott nemzet... a vámháborúban nem érzi olyan súlyosan a veszteségeket, mint egy fejlett iparral, fejlett gazdasági forgalommal rendelkező nemzet”*.²¹ Számításai bejöttek, mert Németország egy darabig megszakította a tárgyalásokat, s azok újratekintésének feltételül a német iparral szemben hozott „megtorló intézkedések” visszavonását követelte. Vitte kitartott, bár leírta, hogy ekkoriban az udvarban elszigetelődött, s mindenki közeli bukását várta, csak Vannovszkij hadügyminiszter állt mellé, aki hangsúlyozta, *„hogy nehéz körülmények közepette is meg kell őrizni a szilárdságot, az eltökéltséget”*.²² Végül a taktika bejött, Németország maga kezdeményezte a tárgyalások felújítását, erre Vitte csökkentette az ipari vámtételeket, így megnyílt a lehetőség a megegyezésre, a vámháború 1894-ben véget ért. Végül is a két államnak sikerült olyan kereskedelmi szerződést kötnie, amely Vitte megfogalmazása szerint *„mindkét államra nézve igazságosnak bizonyult”*.²³ A fiatal pénzügyminiszter nem kis elégtétellel jegyezte le, hogy azok a diplomáták, elsősorban a berlini követ Suvalov, akik a diplomáciai kapcsolatok megszakításától tartottak, most elismerésüket fejezték ki, és gratuláltak a teljesítményéhez. A továbbiakban a Németországgal kötött szerződés alapján kötöttek valamennyi partnerországgal kereskedelmi egyezményeket, a teljes képhez az is hozzátartozik, hogy az 1894-ben kötött szerződés 10 évet bírt ki, ekkor a német módosítási igények miatt azonban már nem került sor a megújítására.

5. Vitte és az állami szeszmonopólium

Már-már elcsépelet frázis, hogy Oroszországban magas az alkoholfogyasztás, és a hagyományok miatt különösen a tömény szesznek, a vodkának a fogyasztása kiugró. Ebből számos egészségügyi probléma, így például korai halálozás, a csekély jövedelmek itálra költsége, a részegeskedés és a gyakran ebből fakadó garázdálkodás és számos más, társadalmi méretekben súlyos ellentmondás fakadt. A 19. század közepének reformer uralkodója II. Sándor már megkísérelt szembenézni a helyzettel, de beleütközött az állam bevételi érdektségébe: szeszt gyakorlatilag bárki főzhetett és árusíthatott, amennyiben az utána járó adókat megfizette, és ez komoly tétel volt az állami büdzsében. Ezért csak részleges korlátozó intézkedések születtek, amelyek gyakorlatilag semmiféle megfogható eredményre nem vezettek.

III. Sándor szintén szívügyének tekintette a kérdést, és megoldására Vitte pénzügyminisztert, kormánya legfiatalabb, de már láthatóan nagy jövő előtt álló tagját kérte fel. Az uralkodó meggyőződése volt, hogy az orosz nép nagymérvű szesz-fogyasztása rendkívül káros, és a részegeskedés ellen határozott intézkedést kell tenni. A cár eljutott a „szesz-egyedárusítás” gondolatáig, amellyel korábban soha sehol, még a nyugati világban sem kísérleteztek. A szeszmonopólium gondolata azon alapszik, hogy csak az állam adhat el „pálinkát”, így a termelők csak annyit állíthatnak elő, amennyit az állam felvásárol. Ez nagymértékben függő helyzetbe hozza a termelőket, viszont így lehetővé válik az értékesítés korlátozása, amellett az adóbevételek is megmaradnak, sőt a vodkamonopóliumból származó bevételek a transzibériai vasút építésének egyik nagyon fontos finanszírozási forrását jelentették volna.²⁴ III. Sándor már Vitte elődjét Visnyegradszkijt is kérte egy törvényjavaslat kidolgozására, a pénzügyminiszter azonban nem mert ebbe belevágni, a határozottságáról híres Vitte azonban igen.²⁵ Emlékirataiban nagyon korrekt módon hangsúlyozza, hogy maga az ötlet nem tőle származik, hogy azt ki plántálta az uralkodó fejébe, nem lehet tudni, mindenesetre nekilátott a megvalósításának.²⁶

Reformja után a szeszárúsítás és szeszfinomítás kizárólagos állami jog lett, a magántermelők csak az első fázist, a szesz előállítását végezheték, de csak olyan mennyiségben, amennyit az állam felvásárolt tőlük, s persze az állam által szabott áron. Az adók miatt a lakosság árcsökkenést nem tapasztalt a piacokon, de azt érzékelte, hogy nehezebb lett vodkához jutni. Megváltoztatták a forgalmazás formáját is, ekkortól terjed el az üvegben történő árusítás, eddig kis vödörökben mérték ki a szeszt, és a korábban csak italkiméréssel foglalkozó csapszékek helyébe olyan vendéglők, kocsmák léptek, ahol már ételt is lehetett kapni.²⁷ Mivel maga az üveg is értékes volt, visszaváltása pótlólagos jövedelemforrássá vált. Persze mint minden ilyen tiltó, korlátozó intézkedés, ellenálló társadalmi reflexeket váltott ki, elterjedtek a zugfőzdek, a zugárudák, a zugivóhelyek, ahol már az ital minőségét senki nem ellenőrizte, de az állam által szabott áraknál valamivel olcsóbban lehetett alkoholhoz jutni. Mégis, az első komoly állami intézkedés volt e tekintetben, törekvés arra, hogy az Orosz Birodalomban népbetegségnek számító alkoholizmust valamilyen módon legalább keretek közé szorítsa. Vitte maga nagyon komolyan vette a reformot: 1896-ban, nem sokkal bevezetése után személyesen utazott el a Volga menti kormányzóságokba, hogy pénzügyminiszterként ellenőrizhesse a törvény bevezetését, és végrehajtását, s ahogy fogalmazott: „*hogy szükség esetén megfelelő utasításokat adhassak*”.²⁸ Vitte olyan fontosnak tartotta a kérdést, hogy még lemondása előtti utolsó uralkodói jelentéstételén arról beszélt a cárnak, hogy be kívánja járni azokat a kormányzóságokat, ahol még korábban nem járt, és meg kíván arról győződni, hogy az alkoholmonopólium törvényt ezeken a helyeken is megfelelően alkalmazzák.

Az 1891-es reform mégoly korlátozott hatása is csak szűk másfél évtizedig tartott. Az 1904-ben kitört orosz–japán háborúban ugyanis az államnak nagy szüksége volt a bevételekre, és ennek egyik forrását a szeszmonopólium jelentette.²⁹ Az

ezzel foglalkozó állami hivatalnokok teljesítményét abban mérték le, hogy mennyi bevételt tudnak az alkohol forgalmazásából a kincstár számára produkálni, az eredeti célok, a népegészségügyi helyzet javítása, a részegeskedés visszaszorítása teljességgel háttérbe szorultak.

JEGYZETEK / NOTES

1. Vitte életéről lásd: Bebesi György (2016): Egy elfelejtett diplomata. Szergej Juljevics Vitte (1849–1915). In: Életutak, életrajzok. Szláv Történeti és Filológiai Társaság. Szombathely. 45–53. old.; valamint Bebesi György (2019): Vitte gróf és az orosz arisztokrácia kényszerű metamorfózisa. In: Az Eiffel torony árnyékában. Majoros István 70 éves. ELTE. Budapest. 98–116. old.
2. Lásd erről: Szvák Gyula (szerk.) (2019): A 12 legnagyobb orosz. Russica Pannonica, Budapest.
3. Sz. J. Vitte az orosz ipar helyzetéről (1958). In: Honfi József–Józsa Antal–Popovics György (szerk.): Oroszország a kapitalizmus és az imperializmus korában. Válogatott dokumentumok. TK. Budapest. 143–148. old.
4. Sz. J. Vitte (1964): Egy kegyvesztett visszaemlékezései. Gondolat. Budapest. 370. old.
5. Bebesi György (2016): A Romanovok végjátéka. Az Orosz Birodalom válsága és bukása. In: Frank Tibor (szerk.): Az Orosz Birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről. Gondolat. Budapest. 239. old.
6. Noszov, N. J. (szerk.) (1980): A Szovjetunió története. Kossuth–Progressz. Budapest–Moszkva. 325. old.
7. Vitte (1964) 372. old.
8. Orosz hektár, 10925nm.
9. Font Márta–Szvák Gyula–Niederhauser Emil–Krausz Tamás (1997): Oroszország története. Maecenas. Budapest. 376. old.
10. Brüll Mária: Forint, arany, dollár. Kossuth. Budapest. 1982. 27–28. old.
11. Vitte (1964) 98–99. old.
12. Vitte (1964) 164. old.
13. Vitte (1964) 243. old.
14. Mihail Heller (1996): Az Orosz Birodalom története. Osiris. Budapest. 581–582. old.
15. Hromov, Pavel Alekszejevics (1950): Ekonomicseszkoje razvityije Rosszii v XIX–XX. vekov. Moszkva. 562. old.
16. Menyhárt Lajos (1984): Az orosz vihar. Kossuth. Budapest. 32–34. old.
17. Heller (1996) 559. old.
18. Az orosz és a német protekcionista védővámpolitikáról: Berend T. Iván–Ránki György (1987): Európa gazdasága a 19. században. Gondolat. Budapest. 285–286. old., 531. old.
19. Heller (1996) 558–559. old.

20. Vitte (1964) 103. old.
21. Vitte (1964) 104. old.
22. Vitte (1964) 105. old.
23. Vitte (1964) 106. old.
24. Heller (1996) 558–559. old.
25. Heller (1996) 558. old.
26. Vitte (1964) 108. old.
27. Heller (1996) 558. old.
28. Vitte (1964) 157. old.
29. Vitte (1964) 163. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bebesi György (2016): A Romanovok végjátéka. Az Orosz Birodalom válsága és bukása. In: Frank Tibor (szerk.): Az Orosz Birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről. Gondolat. Budapest. 234–254. old.
- Bebesi György (2016): Egy elfelejtett diplomata. Szergej Juljevics Vitte (1849–1915). In: Életutak, életrajzok. Szláv Történelmi és Filológiai Társaság. Szombathely. 45–53. old.
- Bebesi György (2019): Vitte gróf és az orosz arisztokrácia kényszerű metamorfózisa. In: Az Eiffel torony árnyékában. Majoros István 70 éves. ELTE. Budapest. 98–116. old.
- Berend T. Iván–Ránki György (1987): Európa gazdasága a 19. században. Gondolat. Budapest.
- Brüll Mária: Forint, arany, dollár. Kossuth. Budapest. 1982.
- Font Márta–Szvák Gyula–Niederhauser Emil–Krausz Tamás (1997): Oroszország története. Maecenas. Budapest.
- Heller, Mihail (1996): Az Orosz Birodalom története. Osiris. Budapest.
- Hromov, Pavel Alekszejevics (1950): *Ekonomicseszkroje razvityije Rosszii v XIX–XX. vekov.* Moszkva.
- Menyhárt Lajos (1984): Az orosz vihar. Kossuth. Budapest.
- Noszov, N. J. (szerk.) (1980): A Szovjetunió története. Kossuth-Progressz. Budapest-Moszkva.
- Sz. J. Vitte az orosz ipar helyzetéről (1958). In: Honfi József–Józsa Antal–Popovics György (szerk.): Oroszország a kapitalizmus és az imperializmus korában. Válogatott dokumentumok. TK. Budapest. 143–148. old.
- Sz. J. Vitte (1964): Egy kegyvesztett visszaemlékezései. Gondolat. Budapest.